

Giriş

Hakir ile Fakir, Ben ile Biz: Osmanlı-Türk Toplumunda Kendini Anlatmanın Dayanılmaz Hafifliği

Selim Karahasanoğlu*

İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde 2020 ve 2022'de yapılan etkinliklerin bir meyvesi olan bu özel sayıda, benim önsöz ve giriş yazılarım dışında 15 makale bulunmaktadır. Makalelerin 6'sı 2020'de sunuldu, diğer 6'sı ise 2022'de. Üç makale (Aliyev, Çörekçi, Tuncer) etkinliklerimizde sunulmadı; ancak bu derlemeye alınması uygun görüldü. Derlemedeki makalelerin 11'i Türkçe, 4'ü İngilizce olarak kaleme alındı. Makalelerin dillerine müdahale edilmedi, yani dergi Türkiye'de çıkıyor diye İngilizce metinlerin Türkçeye tercümesi düşünülmüdü. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin uluslararası profili ve geçmiş sayılarındaki örüntü buna uygundur. Bunun yerine, iki dilli yayının doğasına uygun olarak, Türkçe okuyamayan meslektaşlarımızın da bu seçkiden maksimum istifadesi için kendi yazdığım başlangıç yazılarını çift dilli kaleme aldım.

Bu seçkide, ilahiyat kökenli yazar da var, edebiyatçı da, dilci de, tarihçi de. Bu çeşitlilik, farklı türden metinlerin değerlendirilmesi imkanı verdiği gibi, metinleri tarihsel perspektif ötesinde değerlendirme imkanı sunması bakımından da bir zenginlik doğurdu. Seçki hazırlanırken, mercek altına alınan metinlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Anadolu toprakları, hem Arap vilayetleri hem de Avrupa topraklarında yaşamış fertlerinin ellerinden çıkmış olmasına özen gösterildi. Zaman aralığı bakımından da, Osmanlı'nın erken dönemlerinden geç dönemlerine kadar uzanmaya dikkat edilmiştir. Bu bakımdan, 16. yüzyıldan örnekler de, 19. ve 20. yüzyıldan örnekler de dahil edildi. Yoğunluk 16. yüzyıldadır: Bu yüzyıldan 4 örnek, 17. yüzyıldan 3 örnek (Hasan Esirî dahil), 18. yüzyıldan 2 örnek, 19. yüzyıldan 3 örnek (Joseph von Hammer-Purgstall dahil), geç 19 ila 20. yüzyıl geçişinden 2 örnek incelendi. Örnek derken, her makale tek bir metne bakmıyor, kimileri bir

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

örneklem oluşturuyor. Bir başka deyişle, kimi makaleler tek bir metne odaklanırken, kimileri muhtelif metinler bütününe mercek altına aldı. Bununla beraber, geç dönemlere odaklanan yazıların azınlıkta olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Zira benim ve ekibimin çalışmaları, yoğunlukla erken modern dönem de denilen yeniçağlara odaklanmaktadır. Bugünlerde yürüttüğümüz TÜBİTAK destekli “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” başlıklı projemiz de kabaca 1500-1800 yılları arasına yoğunlaşmaktadır. Yazma kültüründe devamlılığı yadsıyor değilim; ancak Tanzimat sonrası döneme ait otobiyografik metinler çok sayıda olduğundan esas katkıyı yeniçağlara odaklanarak verebileceğimize inanıyorum. Bununla beraber yakın çalışma ekibimizden gelen, son derece ilginç belgeleri/yazmaları da geri çevirmemekteyiz. Bu kapsayıcılık Osmanlı'nın geniş yüzyıllarını kapsama imkanını bize verdiği gibi, yazma kültüründeki devamlılığı da göstermeyi sağlıyor. Diğer yandan, ben-anlatılarının sınırlarında gezinen örnekleri de dahil etmeyi ihmal etmedim. Özel sayıya katkı veren yazar kadrosunu da hem kıdemli isimlerden hem de kariyerinin başlarındaki akademisyenlerden seçmeye özen gösterdim.

Ben-anlatısı tabirinden ne anladığımı daha önce çeşitli yazılarımda ifade ettim¹ ve buralarda sınırları özgürce esneten kapsayıcı bir tavır değil, kişinin doğrudan kendini anlatma saikini öne çıkaran -eleştiri oklarını üstüme çekmekten sakınmayarak- kısıtlayıcı bir tavır sergiledim. Bunu yaparken amacım, hem kütüphanelerimizdeki müstakil ben-anlatılarının ortaya çıkarılmasını teşvik etmek; hem de ben-anlatısı kavramının kapsamını anlamsızca genişleterek, kurmak için büyük emek harcadığımız envanteri, kişilerin dolaylı yahut parçalı kendini anlattığı her bir eserin özensizce atılacağı bir çuvala dönüştürmemekti. Bu bağlamda, yazılarımda ve konuşmalarımda, sözcelimi seyahatname türünün, bir ben-anlatısı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurguladım. Zira, şehirleri anlatmak değil kendini anlatmanın bir kriter olarak öne çıkarılması gerektiğine inandım. Bununla beraber, bu özel sayıda, ilk bakışta seyahatname olarak tanımlanabilecek eserlere odaklanan yazılar da (Fazlıoğlu, Koçyiğit) göreceksiniz. Bu bir çelişki olarak görülmemelidir. Bu yetkin yazıları okuduğunuzda, bu seyahatnamelerin, türün standart birer örneği olarak şehir vurgusunu öne çıkaran değil, şehirleri anlatmak

1 Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları/Ego-Documents: Potentials and Limitations as a Source for Historical Research”, *Turkish History Education Journal*, 8/1 (2019), s. 211–230; aynı yazar, “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), s. 280-284; aynı yazar, “Ottoman Ego-Documents: State of the Art”, *International Journal of Middle East Studies*, 53/2 (2021), s. 301-308; aynı yazar, “Niçin Çıkıyoruz?”, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies*, 1/1 (2023), s. 5-23.

üzere yola çıkmış zatların elinde, bıkmadan kendilerini anlattıkları bir türe dönüşüklerini hemen fark edeceksiniz. Bu bakımdan seyahatnameyi bir ben-anlatısı saymamak konusundaki kararlılığım sürüyor; ancak hatırat-günlük-otobiyografi tadında “seyahatname”leri de kapsam dışı tutmamaya çalışıyor; türler arasındaki geçişliliğe bir dereceye kadar izin vermeye çalışıyorum. Ben-anlatılarını nasıl ayırtıracığımız ekibimizin en büyük problemlerinden birisi olmuştur. Nihai olarak müstakil, kısmî ve parçalı diye üç kategori oluşturmaya karar verdik. Eserin başından sonuna yazarının kendini anlattığı metinleri müstakil olarak tanımladık. Kısmî kategorisine, eser tür olarak bir başka yerde duruyorsa da, içinde bir başlık altında yahut başlık olmasa bile blok olarak kendini anlattığı metinleri dahil ettik. Parçalı kategorisine ise eserin temel motivasyonu kendini anlatmak olmasa da içinde fragmanlar biçiminde kendini anlattığı metinleri aldık.² Bizim için esas olan müstakil ben-anlatılarıdır. Hem projemiz ve hem de genel araştırma meselemiz bunun üstünedir. Lakin, Göker İnan’ın çalıştayda sunduğu ve burada ele aldığı metnin içindeki ben-anlatı unsurları parçalı ben-anlatıları bağlamında görmezden gelinmemelidir. Bu bakımdan, bir adet de parçalı ben-anlatısı örneğini bu derlemeye almış olduk. Parçalı ben anlatısında yazar, eserinde baskın olarak kendini anlatmaz. Hacimli bir eserin içinde küçük bir kısımda veya küçük kısımlarda kendini anlatıyorsa, anlatı önemli bir yekün tutmuyorsa, metnin çoğunluğu kendini anlatmıyorsa parçalı dedik.

Toplumsal Bir Eylem Olarak Değil Bireysel Bir Eylem Olarak Otobiyografik Metin Kaleme Almak: Derlemedeki Makaleler Ne Söylüyor?

Ali Akyıldız, Türkiye’de sadece bürokrasi ve ekonomik tarih alanında değil aynı zamanda biyografi çalışmalarında da öne çıkmış bir tarihçi. Kendisini ikinci toplantıya ısrarla davet ettim. Türk tarihçiliğinin, bilhassa yakınçağlarının, bu en üretken ismini yakından tanıyanların çok iyi bileceği gibi Akyıldız, konuşmaktan kaçınır, onun temel katkısı yazı alanındadır. İyi ki kendisini defalarca arayarak ikna etmişim. Zira, zaten yazdığı her bir parça özgün olan bu mühim tarihçimiz, özel olarak bu seçki için, genelde de biyografi-otobiyografi kesişimleri konusunda çok mühim bir katkı vermiş oldu; Ali Şîr Nevâî’den (ö. 1501), Hüseyin Vassâf’a (ö. 1929) ve İbnülemin Mahmud Kemal’e (ö. 1957) örneklerle, köklü Osmanlı biyografi yazımında, yazarların çağdaşlarının biyografilerini yazarken otobiyografik veriden beslendiklerini ortaya koydu. Yani biyografi yazarının biyografisini

2 Bu kategorizasyonumuz için bkz. Karahasanoğlu, “Niçin Çıkıyoruz?”, s. 18-23.

yazacağı kişiden özgeçmişini talep etmesi suretiyle ve elde edilen otobiyografik verinin kimi hallerde -otobiyografinin sahibine atıf yapılsın yahut yapılmasın- aynıyla sunulması cihetiyle, biyografik eserlerin aynı zamanda otobiyografik olarak da okunabileceğini gösterdi. Akyıldız, 20. asırdan geriye doğru gitmek suretiyle, Nevâî'ye kadar tam on eserden deliller sunar:

1. Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey (ö. 1859), *Tezkiretü's-Şu'arâ*
2. Müstakimzade Süleyman Efendi (ö. 1788), *Tuhfe-i Hattâtîn*
3. Suyolcuzade Mehmed Necib Efendi (ö. 1758), *Devhatü'l-Küttâb*
4. Enfi Hasan Hulûs Halvetî (ö. 1724), *Tezkiretü'l-Müteahhirîn*
5. Salim Efendi (ö. 1743), *Tezkiretü's-Şu'arâ*
6. Ahdî (ö. 1593-94), *Gülşen-i Şu'arâ*
7. Kınalızade Hasan Çelebi (ö. 1604), *Tezkiretü's-Şu'arâ*
8. Âşık Çelebi (ö. 1572), *Meşâirü's-Şu'arâ*
9. Latîfî (ö. 1582), *Tezkiretü's-Şu'arâ*
10. Sehî Bey (ö. 1548), *Heşt-Bihişt*

Akyıldız, makalesinde sadece bu savı güçlendirmekle kalmadı; satır aralarında kendi otobiyografisini vermiş biyografi yazarlarını öne çıkarmak suretiyle, Osmanlı literatüründe ben-anlatıları envanterine katkı da sunmuş oldu. Sonuç olarak, Osmanlı biyografi yazım geleneğinin gücü, delillendirildiği üzere bizzat ona yaslanıyor olması münasebetiyle, bağıntılı olarak otobiyografi yazım geleneğinin de gücünü göstermektedir.

Nabil Al-Tikriti, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud (ö. 1513) üstüne yazdığı doktora tezinden tanıdığımız bir isim.³ Buradaki yazısında, II. Bayezid'in ailesinin kişisel anlatılarına odaklanıyor. Al-Tikriti, Bayezid'in ailesi derken 9 oğlunu, 11 kızını ve iki düzinenin üstünde torununu kastediyor. Al-Tikriti, ben-anlatısını otobiyografi, günlük, hatırat gibi kaynaklarla sınırlamayan, kendinden bahsetme eğilimi gösteren her metni bu kategoriye sokan tanımlamayı benimsiyor. Yani benim önerdiğimin tam tersi. Yazarlarımın bakış açılarına revizeler safhasında belli bir yere kadar elbette müdahale ettim ama nihai kararları kendilerine bıraktım. Al-Tikriti iki metne odaklanıyor ki, bunlar bu erken döneme ait çok kıymetli otobiyografik parçalardır: Şehzade Korkud, *Da'wat al-nafs al-tâliha ilâ al-a'mâl al-şâliha, bi al-ayât al-zâhira wa al-bayyinât al-bâhira*, Aya Sofya 1763; *Wasilat al-aḥbâb bi*

3 Nabil Sırrı Al-Tikriti, "Şehzade Korkud (ca. 1468–1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity" (doktora tezi), Chicago Üniversitesi, 2004.

i'jāz ta'lif walad ḥarrakahu al-shawq li arḍ al-ḥijāz, Aya Sofya 3529. Bunlardan özellikle de ikincisi konumuz açısından kıymetlidir. Al-Tikriti'nin bana sunduğu makalenin ilk versiyonunu okuduğumda, bhusus bu eserlere odaklanarak makalesini yeniden kurgulamasını rica ettim. Beni kırmadı, yazıyı baştan aşağıya yeniden kurguladı. II. Bayezid devri gibi Osmanlı tarihinin erken dönemlerine tarihlenen eserlerin mercek altına alınmasını kıymetli buluyorum ve bu parçaların hanedandan bir kişiye ait olmasını da ayrıca önemli bulduğumu ifade etmeliyim.

Yukarıda şehirleri anlatma saiki ile yola çıkıp kendisini anlatmaya dalan yazarlardan bahsettim. Şükran Fazlıoğlu, böylesine istisnai metinlerden birisini, Şamlı alim-şair Bedreddin Gazzî'nin (ö. 1577) *Metâli'u'l-Bedriyye fi Menâzili'r-Rûmiyye* isimli eserini mercek altına alıyor.⁴ Çalıştaydaki sunumunda birkaç eser içerisinde bu eseri de değerlendirirken, bu özel sayı için hazırladığı makalesinde müstakil olarak bu eseri mercek altına almıştır. Bu eser bırakınız standart seyahatnameler gibi şehirleri anlatmayı, yazarın kendisine ait kuru otobiyografik bilgiler de değil bizzat onun derin duygularını dışa vuruyor. Öyle ki, seyahatnamenin kaleme alınış saiki dahi son derece kişiseldir: babasının vefatı, bunun onun ruhunda yarattığı travma, hayattaki en önemli haminin yitip gidişi ve artık Şam'ın kendisine dar gelmesi. Fazlıoğlu'nun aktardığına nazaran, babasının yitip gidişi sonrası yaşamında, “çöplerin köpekleri, aslanların gücünü test eder olmuşlardır.” Yani, Gazzî, kıymetli hamisini kaybedince Şam'daki hayat mücadelesinde, insan pazarında yapayalnız ve bu mücadele içinde çırılçıplak kalmıştır. Babası, Gazzî'nin metninde yoğun görü-

4 Gazzî'nin Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi, No. 1390'da kayıtlı nüshasının, kısmi (“Anadoluyu alâkadar eden kısımlarını”) Türkçe çevirisinin 1935'te Ekrem Kâmil tarafından “Gazzî Mekki (H. 10/16. asırda yurdumuzu dolaşan Arap seyyahı)” başlığıyla, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde bitirme tezi olarak çalışıldığını ve tez formatında basıldığını biliyoruz: *Tarih Semineri Dergisi/Travaux du Séminaire d'Histoire*, 1/2 (Metinler ve vesikalar) (1937), s. 4-90. Krş. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “XVI. Yüzyıl İstanbul'una İki Arap Seyyahın Bakışı”, <https://istanbultarihi.ist/265-xvi-yuzyil-istanbuluna-iki-arap-seyyahin-bakisi>. Erişim tarihi: 14.06.2023. Ayrıca bkz. Ralf Elger, “Erken Modern (XVI-XVIII. Yüzyıllar) Müslüman Arap Edebiyatında İstanbul”, <https://istanbultarihi.ist/264-erken-modern-xvi-xviii-yuzyillar-musliman-arap-edebiyatinda-istanbul>. Erişim tarihi: 14.06.2023.

Ekrem Kâmil'in tezinin künyesi için bkz. Abdülkadir Özcan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984), s. 79.

Çollak&Akpınar, Ekrem Kâmil çevirisinin “birçok eksiklik ve hata ihtiva” ettiğini söylemektedir: Fatih Çollak, Cemil Akpınar, “Gazzî, Bedreddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIII, s. 537-539.

lür: Muhatap olduğu alimlerin babası için yazdığı şiirlerden tutun da, Veziriazam Ayas Paşa'nın (ö. 1539) aile ile münasebetine kadar. Fazlıoğlu'nun tespitleri ışığında, *Metâli'ul-Bedriyye*'de Gazzî'nin duygularının yanında, icazet aldığı kişiler, seyahate çıkarken yanına aldığı kitaplar, geçtiği şehirlerde katıldığı ilim meclisleri ve buralarda müzakere edilen meseleler hakkındaki görüşleri bağlamında bir alim kişi olarak profilini dahi tespit edebiliyoruz. Bununla da kalmayıp Gazzî'nin, eserinde kendi kaleme aldığı eserler hakkında da bilgi verdiği anlaşılıyor. Fazlıoğlu'nun değerlendirmelerinden anlıyoruz ki, Gazzî'nin metni içerisindeki otobiyografik malzeme birkaç satırdan, birkaç sayfadan ibaret değildir. Otobiyografik ton eseri domine etmiştir. Öyle ki, İstanbul'da evinde misafiri olduğu alim Abdürrahîm el-Abbâsî'nin (ö. 1556) babasına yazdığı şiirler, kendi şiiri ve şairane atışmalarına ayırdığı kısım 60 sayfanın da üzerindedir. Gazzî'nin metni öylesine kendine dair veriler içerir ki, Fazlıoğlu'na makalesinin son paragrafında yazarın bir kişilik analizini sunmasına imkan verir.

Derlemede, Latin dili uzmanı Ekin Öyken'in, 17 yaşında iken Osmanlılarla Macarlar arasında Kanûnî Sultan Süleyman devrinde gerçekleşen Mohaç Meydan Muharebesi'nde (1526) esir düşen ve Osmanlı topraklarına getirilen, İslam'a hemen girmeye cesaret edemeyen, bu dini öğrendiğinde ise son nefesine kadar İslam üzere olmayı dileyen Murad b. Abdullah'ın (Balázs Somlyai/ö. 1585 sonrası) ihtida anlatısı, *Tesviyetü't-Teveccüh* üstüne filoloji ve çeviribilim açısından titiz bir incelemesini okuyacaksınız. Daha evvel bu eser tarihçi meslektaşlar tarafından tanıtılmış ve incelenmişti.⁵ İlk defa Öyken, metni bir başka açıdan ele alıyor. Metin önce Türkçe yazılmış, akabinde Latinceye çevrilmiş özgün bir ben-anlatısı örneğidir. Not edilmelidir ki yazar, eseri çevireceğini bile bile başlamıştır yazmaya. Öyken, hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz bu önemli yazarın esaretten dergah-ı ali tercümanlığına uzanan yaşam öyküsünü, sadece Latince çeviride bulunan bazı ipuçlarını da dikkate alarak ustalıkla vermektedir. Öyken'in buradaki birincil amacı çeviriyi anlamaktır. Şüphesiz çeviriyi anlamak, bu mühim ben-anlatısının içeriğinin hakkıyla analizi için de eşsiz bir katkı sunmaktadır. Öyken'in bu incelemesi daha genel bir çerçevede çeviri tarihinin tarihle ilişkisini de sorgulamaktadır.

16. asırdan bir başka örnek ilk defa Semra Çörekçi tarafından kamuoyuna tanıtılan Habibullah ibn Mahmud'un *Sergüzeştname*'sidir. Ben-anlatılarının kişisel

5 Tijana Krstić, "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization", *Comparative Studies in Society and History*, 51/1 (2009), s. 35-63.

hatta bazen gizlenen metinler olduğunu düşünürüz; ancak birisine ya da bir devlet görevlisine sunulmak üzere ben-anlatısı kaleme alma meselesi başlı başına ilginçtir. Çörekçi'ye göre, metnin dönemin güçlü simalarından Lala Mustafa Paşa'ya (ö. 1580) takdim edilmek üzere hazırlanmış olması, üst düzey bir kişiye sunmak üzere otobiyografi yazmanın ve karşılığında bir ihsan elde etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle Çörekçi, ben-anlatılarının dar bir çevrede sadece yazarların kendileri veya aile üyeleri tarafından okunup saklanmadığını, Osmanlı toplumunda kişilerin kendi dünyalarından bahsettikleri türden eserlerin ilgi çektiğini, değer gördüğünü ve okunduğunu ileri sürmektedir. Çörekçi çalışmasında eserin biçim ve içerik değerlendirmesini yapmış ve metnin transkripsiyonunu araştırmacıların ilgisine sunmuştur. Eseri bir rüya anlatısı olarak tavsif-tasnif edebiliriz. Bu da yine elimizdeki bazı başka özgün malzemenin bulunduğu İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Habibullah, hayatını rüyalarla yaşıyor, yönlendiriyor desek yeridir; gideceği yeri önceden rüyasında görür ve yerler aynıyla rüyasındaki gibi çıkarlar; İstanbul'un mimari unsurları dahil!

17. asırdan bir örnek, TÜBİTAK projemiz bursiyerlerinden Elmin Aliyev tarafından kaleme alındı. Makalenin konusu 17. yüzyıl Osmanlı'sındaki Kadızâdeliler-Sivâsiler çatışmasının kilit isimlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1635) atfedilen otobiyografik risaledir. Araştırmacılar tarafından derinlemesine irde-lenmemiş bu risalenin sadece bir yazma nüshasına atıf yapılmakta olup, *Risâle-i Müdâfa'a* şeklinde adlandırılan bu nüsha Ankara Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz A 2688, vr. 62^b-64^a) muhafaza edilmektedir. Ali Durmuş ilk defa doktora çalışmasında bahsettiği bu risale üzerine özel bir makale kaleme almış ve eserin Arapça dizgisi ile Türkçe çevirisine yer vermiştir.⁶ Aliyev ise, proje kapsamındaki incelemeler sırasında Kastamonu yazmalar koleksiyonunda ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulduğu yeni nüshalar ile bilinen nüshayı karşılaştırarak risalenin Arapça metninin ve haliyle Türkçe çevirisinin daha doğru bir varyantını oluşturmuştur. Nüshaların ayrıntılı tavsifine yer veren Aliyev, eserin Kadızâde Mehmed Efendi'ye aidiyetini hem nüsha bilgileri hem de biyografik-bibliyografik kaynaklara atıfla sorgulamıştır. Kadızâde Mehmed'in böyle bir eser yazıp yazmadığı, yazdıysa kendisinin mi yazdığı, yoksa vaazları sırasında öğrencilerinin mi kayda geçirdiği, bu türden kısa risalelerini genellikle halka hitaben ve Türkçe yazan mü-

6 Ali Durmuş, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi Risâle-i Müdâfa'a Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme Tahkik ve Değerlendirme", *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8/1 (2020), s. 321-50.

ellifin otobiyografisini neden Arapça kaleme aldığı gibi sorulara bu sırada anlamlı bir cevap aramıştır. Aliyev, eserin ben-anlatısı çerçevesinde değerlendirilmesini sağlayan sadece açık hususları değil, aynı zamanda satır arası örtük hususları da irdelemiştir. Daha açık bir ifadeyle yazarın; ailesi, öğrenimi, okuduğu kitaplar, hocaları, tasavvufa intisabı, şeyhleri ve benzeri konularda verdiği açık bilgiler kadar ima ettiği bazı hususlar da ben-anlatısı kapsamında değerlendirilmiştir.

Ben-anlatılarının henüz envanterini çıkarma safhasında olduğumuz için çalışmalarımız daha çok yeni eserleri tanıtıcı, deskriptif tarzda kaleme alınıyor olabilmektedir. Dünyada da böyle olmuştur. Araştırma grupları önce envanterlerini ortaya koymuşlar; akabinde ben-anlatılarını kaynak olarak kullanarak tematik çalışmalara yönelmişlerdir. Şüphesiz böyle bir lineer çizgi takip etmek zorunda değiliz. İyi bilinen metinlerle ilgili tematik analizlerin gelmesi şaşırtıcı değildir. Böylesine iyi bildiğimiz metinlerden birisi ilkin Şehsuvaroğlu, Gökyay ve Kafadar'ın bize tanıttığı Seyyid Hasan'ın *Sohbetname*'sidir.⁷ Yakın zamanlarda Marmara Üniversitesi'nde iki parça halinde transkripsiyonu yapıp⁸ sonra da yeni kuşak tarihçilerden üç tematik çalışmanın⁹ birden gelmesiyle, metin ben-anlatısı çalışmalarının merkezine oturmuştur. Derlemeye bu son üç tematik çalışmanın sahiplerinden birinin makalesini aldım: Fatma Deniz'in günlüğü mekânsal analize tabi tuttuğu metnini. Deniz, mekânsal analiz, Seyyid Hasan'ın mekanla ilişkisi kaygısıyla yola çıkıyorsa da, Seyyid Hasan'ın yazma motivasyonları bağlamında çok kıymetli yorumlar yapıyor: 17. yüzyıl krizinden/çalkantılı ortamından, veba salgınının yarattığı tahribata, ailesindeki ölümlere Seyyid Hasan'ı günlüğüne sarılmaya iten sebepler. Deniz, dönemde metnin nasıl alımlandığına da bakıyor, torununun oğlu tarafından ne

7 Haluk Şehsuvaroğlu, "17. Asırda Bir İstanbullunun Notları", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1956, s. 2; aynı yazar, "17. Asırda İstanbul", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1956, s. 2; Orhan Şaik Gökyay, "Sohbetname", *Tarih ve Toplum*, 14 (1985): 56–64; Cemal Kafadar, "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", *Studia Islamica*, 69 (1989), s. 121–50.

8 Aykut Can, "Seyyid Hasan, Sohbetnâme, I. cilt, (1071-1072/1660-1661), (İnceleme-Metin)" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, 2015; Ayşe Akkılık, "Seyyid Hasan'ın Günlüğü, II. cilt (H.1073-1075/m.1662-1664), (İnceleme-Metin)" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, 2019.

9 Fatma Deniz, "The Use of Space by Sufis in Seventeenth-Century Istanbul in Light of Seyyid Hasan's Diary, The Sohbetnâme" (yüksek lisans tezi), Central European University, 2018; Gülşen Yakar, "Individual and Community, Public and Private: The Case of a 17th-Century Istanbulite Dervish and His Diary" (yüksek lisans tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2019; Tunahan Durmaz, "Family, Companions, and Death: Seyyid Hasan Nürî Efendi's Microcosm (1661-1665)" (yüksek lisans tezi), Sabancı Üniversitesi, 2019.

adla anıldığına da, kendisinin metne ne isim verdiğiğine de. Yazar ve torunu esere salname dese de ve Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi kataloğunda eseri “hatırat ve ruznameler” başlığı altında tasnif etmişse de¹⁰ Deniz, mevcut literatür ile uyum içinde günlük demeyi sürdürüyor. Bence, salnameden *Sohbetname* gibi bir şey anlamak imkansız. Osmanlı yıllıkları *Sohbetname* gibi kişisel metinler olmalıdır. Deniz, mekânsal analizi öne çıkardığından bu tartışmayı derinleştirmese de bu noktanın mühim olduğu kanaatindeyim. Bu bağlamda, anıdalık günlükler için mühim bir kriterdir. Mesela kayıtların anıdalığı bakımından incelediğinde *Sohbetname* ne söyler? Deniz’in, Seyyid Hasan’ın evine nadiren uğrayan gezenti bir kişilik olduğu tespiti ilginçtir. O kadar ki, Seyyid Hasan’ın yemek yediği yerde biraz da kestirdiği gözden kaçmıyor. Deniz, bu mesele üstüne spekülasyon yapıyor ama sofraları uzunca anlattığı geçmişten beri söylenen Seyyid Hasan’ın yemek sonrası sızıp kalmaları, bir başka deyişle yemesi, sızması, uyanınca da canının tatlı (meyve) çekmesi bir insülin sorununa işaret ediyor olmalıdır!

Doktora öğrencilik yıllarımda, Sultan III. Ahmed dönemi (1703-1730) üstüne tezimi yazarken Osmanlı Arşivi’nde bu padişaha ait yoğun beyaz üzerine hatlar görmüş ve çok şaşırılmıştım. Hatlar öylesine fazlaydı, öylesine kişiseldi ki bunun diğer padişahlar için de geçerli olup olmadığını çok merak ettim. Bu merakımı halen tam giderebilmiş değilim. Aradan geçen zamanda Şaduman Tuncer, III. Ahmed’in biyografisini doktora tezi¹¹ olarak kaleme aldı ve bu hatları da kullandı. Bu hatlar şüphesiz birer padişah ben-anlatısıydılar. Zira padişahın kendisi tarafından kaleme alınmış olup ve yine kendisini ve ailesini anlatmaktadırlar. Buralarda, bir baba olarak III. Ahmed’i okuyoruz, bir kayınpeder ve eş olarak bir Sultan portresi görüyoruz. Standart devlet belgelerinin soğuk yüzünün ötesinde, bu hatlar ile Osmanlı tarihinin samimi yüzlerini, padişahların kişisel hallerini ortaya koyabiliyoruz. III. Ahmed’in hatları o kadar kişiseldir ki, bir türlü hekimbaşının çare bulamayıp onu rahatlatamadığı uzun süren çileli hastalık süreçlerini buralarda okuyoruz.¹² Kızına olan özlemine, onun sıhhatini takip edişini, didelerini bûs edişini, damadına

10 *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, cilt I, haz. Fehmi Edhem Karatay (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961), s. 422.

11 Şaduman Tuncer, “Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan III. Ahmed’in Hayatı” (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2022.

12 Yakın zaman önce, Erhan Afyoncu sırf bu hastalıklarına odaklanan hatları derledi: *III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayunlarında Sultan ve Sağlık* (İstanbul: Yeditepe, 2023). Afyoncu’nun padişahın diğer hatlarına ilişkin derlemeleri için bkz. *Sultan III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayunlarında Sultan ve Diplomasi* (İstanbul: Yeditepe, 2023); *III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayunları* (İstanbul: Yeditepe, 2023).

düşkünlüğünü kimi zaman uzun uzadıya kimi zaman bir kısa mesaj tadında okuruz. Ben başından beri yayınlarımda ve konuşmalarımda *ego-document* tabirini kullandım. Ancak Türkçede “doküman,” “belge” yerine “anlatı”yı yeğledim. Bu hatt-ı hümayunlar ise tam ego-dokümandır yani ben-belgesidir. Konunun doğası icabı bizim malzememiz daha çok yazma eserler iken bu hatt-ı hümayunlar ile belge nevinden ben-anlatılarına da bir girizgah yapmış oluyoruz. Eğer her bir hattı bir ben-anlatısı olarak sayacaksak sırf bu hatlar envanterimize yüzlerce katkı yapar. Şimdi öğrencilerime çalıştırdığım tezler sayesinde öğreniyorum ki, Sultan İbrahim’in hatları en azından III. Ahmed’inki kadar ben-anlatısıdır.¹³ Sultan I. Abdülhamid’inkiler zaten öyledir.¹⁴

Derlemede Yazıcı Murtaza (ö. 1187/1773-74 ?) üstüne de teferruatlı bir makale bulunuyor. Yazıcı Murtaza ilk defa Tuğba Kara’nın doktora tezi ile dikkatimi çekti.¹⁵ Kara, doktora tezinde Anadolu’yu ve diğer memleketleri dolanan, Ankara Milli Kütüphane koleksiyonlarında bulunan bu zatın metnini literatüre kazandıran ve hakkındaki ilk incelemeyi yapan ise Mehmet Yaşar Ertaş oldu.¹⁶ Ertaş uzunca bir süredir Murtaza’nın metinleri ile meşgul olduğundan bu özel sayıda ki makalesinin onun en olgunlaşmış analizleri olduğunu düşünüyorum. Öyle ki Ertaş, artık çok iyi tanıdığı ve hayatının safahatını çok iyi fehmettiği Murtaza’yı, seyahatnamesi, mecmuası ve nihayet bu özel sayı için merccek altına aldığı *Eş’ar*’ı¹⁷ ile gerçek bir kişilik analizine tabi tutmuştur. Şiirlerindeki her bir beytin hayatında nasıl bir kırılmaya denk geldiğini kavrayacak kadar derinlikli değerlendirebilmiştir. Ertaş’ın değerlendirmelerinin Murtaza’nın duygu durumu ve benlik algısı ile yazdıklarını başarıyla tükettiği kanaatindeyim. Murtaza’nın gurbette geçirdiği vakitten sonra köyüne döndüğünde hedeflediği mali düzeye erişememiş olmasının onun ruhunda yarattığı travmaya ilişkin analizleri kıymetlidir. Seyahatname türünü ben-anlatısı saymasam da bu tür metinlere niçin toplantılarımızda yer

13 Burak Muhsin Akın, “Mirroring an Imperial Life: Sultan İbrahim Through His Decrees” (yüksek lisans tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi. Tahmini tamamlanma tarihi: 2025.

14 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001).

15 Tuğba Kara, “III. Ahmed Devrinde İstanbul’da Sosyal ve Kültürel Hayat” (doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.

16 Yazıcı Murtaza, *Arnavutluk’tan Basra’ya 18. Yüzyılda Kayserili bir Katibin Seyahat Anıları*, haz. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: Kitabevi, 2020).

17 Bu metni ilk defa Mustafa Demir tez olarak hazırladı: “Sergüzeşt-i Âşık Yazıcı Murtazâ (İnceleme-Metin)” (yüksek lisans tezi), Hitit Üniversitesi, 2020.

verdiğimiz ve bu derlemeye aldığımızın izahını Ertaş'ın kendisi makalesinde çok güzel yapıyor:

[Murtaza'nın] nesir olarak kaleme aldığı ilk eseri gezip gördüğü yerleri anlatacağı ve herkese hitap edecek nitelikte hazırlamayı düşündüğü önemli bir projeydi. Eserine başlarken şehirleri sistematik olarak anlatmayı tasarlamıştı. Ancak projesi düşündüğü gibi ilerlemedi; metnin ilerleyen sayfalarında anlatım ve şekil düzenini bozduğu gibi şehir anlatısı yerine bizzat kendisinin şahit ve anlatıcı olarak merkezde olduğu olayları ön plana çıkardı.

Fazlıoğlu'nun incelediğine benzer seyahatname ile ben-anlatısı sınırlarında bir eser de Kabudlu Mustafa Vasfi (ö. yaklaşık 1834-1860) bırakmıştır. Kabudlu'yu ilk olarak Jan Schmidt'ten öğrenmiştik.¹⁸ Schmidt, yayınında metinden bir otobiyografi olarak bahsetmekteydi. Sonra Ömer Koçyiğit, metnin hem sağlıklı bir neşrini yaptı, hem de içerisinde Kabudlu'dan başka kimsenin iyi tanımadığı isimleri bize tanıttı.¹⁹ Koçyiğit, Kabudlu'nun metninin türünü sorguluyor, yazma motivasyonlarını irdeliyor. Koçyiğit'in Kabudlu üstüne Harvard'dan çıkan kitabını Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları isimli doktora dersimde okutuyordum. Bu kitabı konuştuğumuz hafta, Koçyiğit'i derse konuk olarak davet ettim ve metnin bir ben-anlatısı olarak tarif edilebilme imkanları üstüne çok detaylı durma imkanı elde ettik. Bu makalenin yolunu bu şekilde açtık diyebilirim. Bu metnin bir özelliği de musavver olmasıdır ve resimlendirilmiş nadir bir ben-anlatısı olarak karşımızda durmaktadır. Görsellerin en ilginçlerinden parçaları, Koçyiğit'in makalesinde bulacaksınız.

18 Jan Schmidt, "The Adventures of an Ottoman Horseman: the Autobiography of Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, 1800-1825", *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923): cilt I: Poetry, Historiography, Biography and Autobiography* (İstanbul: The ISIS Press, 2002), s. 165-286; Jan Schmidt, "'Mustafa Vasfi Efendi's 'Historiën'. De autobiografie van een Türkse huurling, 1801-1826", *Bronnen van kennis: Wetenschap, kunst en cultuur in de collecties van de Leidse Universiteitsbibliotheek*, ed. Paul Hoftijzer, Kasper van Ommen, Jan Just Witkam (Leiden: Primavera Pers, 2006), s. 157-65. Sonra bir inceleme de Tolga Esmer'den geldi: Tolga Uğur Esmer, "The Precarious Intimacy of Honor in Late Ottoman Accounts of Para-militarism and Banditry", *European Journal of Turkish Studies: Social Sciences on Contemporary Turkey*, 18 (2014): (Hi)stories of Honor in Ottoman Societies, s. 1-19.

19 Ömer Koçyiğit, *Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi: Tevârih (Analysis-Text-Maps-Index-Facsimile)* (Cambridge: Harvard University, 2016).

Meşhur tarihçi ve hukukçu Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895), hatırat formunda kaleme aldığı *Tezâkir*'inin²⁰ sonuncusu olan, 40 nolu tezkiresini değerlendiren bir yazıyı da derlemeye dahil etmeyi ihmal etmedik. Bu analiz, Hilal Görgün tarafından gerçekleştirildi. Görgün, incelemesinde, Paşa'nın sadece yazdıklarını değil suskun kaldığı meseleleri de gündeme taşıyor. Görgün incelemesinde, *Tezâkir*'i, özel olarak 40. tezkireyi Cevdet Paşa'nın diğer eserleri/tarihçiliği içerisinde de konumlandırmaya özen gösterir. Görgün'ün yazısından literatüre atıfla öğreniyoruz ki, onun 40. tezkiresi dışında bir de eşyle mektuplaşmaları vardır ki, bunlar da hakiki ben-anlatısındırlar.

Geç dönem metinlerine ilişkin bir katkı da 2019'da "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi" başlıklı tezinde²¹ ilk defa tanıttığı Eyübzade Mehmed Hamdi'nin (1852-1936) hatıratına dair temel argümanlarını özetlediği makalesiyle Emre Eken'den geldi. Bu hatırat, ülkemizde iyi tanınan, kültür-sanat dünyasında çok etkili olmuş ve bugün halen popülerliğini koruyan üç kardeşin (Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabahattin Eyüboğlu, Mualla Eyüboğlu-Anhegger) dedeleri olması ve ilk defa gün ışığına çıkması yönüyle dikkate değerdir. Eken, tezini tamamladıktan sonra ilk defa argümanlarını bir makalede dile getiriyor. Hatırat bilinen en erken tarihli avukat hatıratı olma özelliği de taşımaktadır. Eken, hatıratını anlamlandırabilmek için yazarının kariyerine odaklanıyor; hatıratın içeriğini deşiyor. Maçka ayanı Eyübzadelerin bir ferdi olarak bölgede vergi toplama deneyiminden, katıldığı davalara Eken, hatıratı çok yönlü bir analize tabi tutuyor. Eken, hatıratı anlamlandırabilmek için Trabzon'da saha çalışması için bulunuyor, mezar taşlarını tespit ediyor. Hatıratı mukayese için erken Cumhuriyet döneminin bir başka avukatı Süreyya Ağaoglu'nun seyahat günlüğünü de²² inceliyor.

İbrahim Şirin, oldukça geç dönem metinlerini mercek altına alıyor. Yukarıda da söylediğim gibi ben ve ekibim yoğunlukla yeniçağ materyaline odaklanmaktayız. Ancak tarihsel araştırma şüphesiz öncesi ve sonrasına bakmadan olgunlaşmaz. Ben-anlatıları araştırmaları da buna istisna değildir. Bu anlayış, bu geç dönem materyalini bu seçkide bulma nedenlerinizden birisidir. Bir başka neden de benim

20 *Tezâkir* üstüne bkz. Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Âkif Aydın, "Cevdet Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, VII, s. 443-450.

21 Emre Eken, "Eyüboğlu: Bir Aile Tarihi İncelemesi" (yüksek lisans tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.

22 Hanife Karasu, "Süreyya Ağaoglu'nun 81 Günlük Amerika Seyahati: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Avukatınının 1946 Tarihli Ben-Anlatısı" (yüksek lisans tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.

ne yaptığımı senelerdir takip eden dostlarımla yaptığım işlere destek vermeleri, yanımda olmaları, benim de onların yanımda olmalarını istememdir. Bu mesai arkadaşlarım için de geçerlidir. İbrahim Şirin de öyledir. Öğrencilik yıllarımdan beri birbirimizin araştırma gündemlerine aşına arkadaşlar olarak Şirin'in hatırat literatürüne ne kadar hakim birisi olduğumu en iyi bilenlerdenim. Şüphesiz bu derlemedeki yazısı bunun en güzel delili. Burada kadın otobiyografik malzemesine odaklanıyor ve çok geniş bir literatürü önümüze koyuyor. Geç dönem ben-anlatılarını okumak bana şunu düşündürüyor hep: Bu otobiyografik metinler bir boşlukta mı doğdu? Atalarından tevarüs ettikleri kendilerini anlatma eylemlerinin bir devamı değil miydi bu metinler? Şirin'in makalesini böyle bir perspektifle okumanızı isteyeceğim. Makalede göreceğiniz isimlerin dedelerinin, ninelerinin de onlar gibi kendilik bilinçleri yüksekti, daha az kağıda ulaşım imkanı vardı; o dönemden kalanların bize ulaşma imkanı da daha azdır. Şirin, makalesinde “Kadınlar Kendinden Bahseden Metinler Neden Kaleme Almadı?” gibi önemli bir soru sormakta ancak soruya verdiği yanıtta da verili olarak bu tür metinlerin olmadığı kanaatine varmaktadır. Kadın anlatıları konusunda hatta yeniçağlara ait kadın anlatılarında bile bu kadar karamsar olunmamalıdır. Henüz başladığımız TÜBİTAK 1001 122K722 nolu envanter projemizde, araştırmacılarımızdan Elmin Aliyev, Tophân[e]'de Ağa Câmii Yenimahalle Çukurçeşme'de sâkin Çerkes Mehmed Şartlık Beg'in hâtunu Hafize Kadın isimli bir kadının 1805-1808 tarihli yedi adet rüya anlatısını içeren bir metni Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı arasında tespit etmiştir.²³ Öyle anlaşılıyor ki, tıpkı erkek ben-anlatılarında olduğu gibi kadın ben-anlatıları da, gerçekçi bir tasnif/kataloglama çabası neticesinde olgunlaşacaktır. Şirin de bu başlık altında, derlememizdeki diğer makalelerin de kimilerinde göreceğiniz gibi Gündüz Vassaf'a da atıf yaparak kendinden bahsetmenin ayıp olduğu meselesini gündeme getirmektedir. Hakikaten Osmanlı dünyasında kendinden bahsetmek ayıp mıydı? Öyleyse fahriyelerde²⁴ karşımıza çıkan kendini öven tumturaklı cümlelerin sahipleri Osmanlı değiller miydi? Kendinden bahsetmenin ayıp olduğu algısı bir klişedir. Kişinin en sevdiği varlık kendisi ise kendini önemsememesi ve kendinden bahsetmek istememesi mümkün olmamalıdır. Bir metinde kişi hiç ben demeden sürekli kendini anlatabilir.

23 TS.MA.E 874/3. Elmin Aliyev, “Osmanlı Literatüründe Kadın Ben-Anlatılarına Katkı: Çerkes Mehmed Şartlık Beg'in Hâtunu Hafize Kadın'ın 1805-1808 Tarihli Rüya Anlatıları”, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies*, 1/1 (2023), s. 129-47.

24 Tübâ Işınso İsen, “Divan Şiirinde Fahriye” (yüksek lisans tezi), Bilkent Üniversitesi, 2002. Fahriye'nin ben-anlatısı olarak potansiyeline ilk dikkatimi çeken Güneş Işıksel olmuştur.

Göker İnan, Hasan Esîrî'nin (ö. 1144/1731-32'den sonra) *Mi'yarü'd-Düvel ve Misbâru'l-Milel* adlı eserinin esaret anıları kısmına odaklanıyor. 1687-1689 arasını kapsayan Belgrad'da başlayan Avusturya topraklarında devam eden esaret anlatısı dışında da her türlü kişisel notlarını derliyor. İnan'ın katkısı, tam olarak bizim "parçalı (*fragmentary*) ben-anlatısı" dediğimiz kategoriye giriyor. Yani eserin kendisini müstakil bir ben-anlatısı olarak tarif etmek güç, *Mi'yarü'd-Düvel*, İnan'ın tasnifine göre bir tarih-coğrafya eseri; ancak hem içinde bloklar halinde ya da kısa ve dağınık notlar halinde ilginç bir esirlik deneyimi serpiştirilmiş hem de kendisinden bahsettiği diğer durumlarda, ölüm korkusu gibi son derece kişisel hallerini etkili bir dille ifade etmiştir. Bütün bunlar, 400 küsur varaklık eserin içinde belki de toplansa 10 varağı geçmeyebilir. Seyahatnamelerden buraya aldıklarımızın baskın bir şekilde kendilik anlatısı olduğunu söylemiştik. *Mi'yarü'd-Düvel*'de böyle bir durum yoktur. İnan'ın metni, ben-anlatısı olmayan bir metnin içinden ben-anlatısı kırıntılarının derlendiği bir çalışmaya örnek olarak bu özel sayıya katılmıştır. *Mi'yarü'd-Düvel* üstüne bir incelemeyi buraya dahil etmemiz kavramın kapsamını anlamsızca genişlettiğimiz şekilde algılanmamalı, içerisinde etkili kişisel anlatıma sahip hiçbir metne bigane kalmadığımızın bir kanıtı olarak alınmalıdır.

Derlemedeki makalelerin tümü Osmanlı kişilerine odaklanıyor. Ancak yukarıda da söylediğim gibi kimisi öğrencim, kimisi yakın çalışma arkadaşım olan meslektaşlarımın çalışmaları da benim çalışmalarıma zevkli bir biçimde eklenmiştir. Bundan da büyük haz duyuyorum. Bugün TÜBİTAK 1001 projemiz kapsamında 12 kişiyiz ancak geniş proje ekibimiz çevremizdeki diğer isimleri de kattığımızda çok daha büyüyor. Tuğba İsmailoğlu Kacı, yeniçağ tarihi anabilim dalında mesai arkadaşımız ve doktorasını Viyana'da Hammer üstüne yaptı.²⁵ Bir süredir de onun hatıratı üzerinde çalışıyor. Kacı'ın çalışmasından öğrendiğimize nazaran, Hammer, İstanbul'da 4 yıl yaşamış olmasına karşın kendisini Doğulu olarak hissettiğini ifade ediyor. Bu his, Osmanlı tarihini inceleme noktasında gösterdiği yoğun mesainin bir neticesi olmalıdır. Hammer, yaşadığı çağın en büyük şarkiyatçısı ve ülkemizde de geniş kamuoyunda en iyi tanınan şarkiyatçılardandır. Osmanlı tarihi ciltleri, Türkçeye müteaddit defalar çevrilmiş ve gazetelerle kupon karşılığı verilecek kadar Türk kamuoyunda benimsenmiş bir metin. Ülkemiz kamuoyunda bu derece iyi tanınan bir figürün ben-anlatısını bu derlemeye kenz kabilinden kattığımız için mutluyum. Bu hatıratın Osmanlı ben-anlatıları kapsamında nereye oturabileceğini Kacı aşağıda şu cümleleriyle izah ediyor:

25 Kacı'ın Hammer üstüne kitabı için bkz. Tuğba İsmailoğlu Kacı, *Hammer: Doğulu'nun Kaşifi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021).

Hammer, Almanca olan hatıratını yazmaya “Bismillah” ile başlar ve “Elhamdulillah temme bi-inâyetillâh” diyerek tamamlar. Kendisini “ruhen bir Şarklı” olarak hissederek, Asya toprakları için “manevi anavatanım” diyen, gündelik rutinine kimi ibadetler de dahil olmak üzere Türk-İslam geleneğine ait ritüelleri ekleyerek hayatını bir Doğulu gibi yaşamaya çalışan Hammer’in elinden çıkmış bu metin Osmanlı ben-anlatıları çalışmaları için ilgi çekici bir noktada durmaktadır.

Sonuç: Bireyselliğe Övgü

Yukarıda söylediğim gibi, bu derleme 2020 ve 2022’deki toplantılarımızın bir meyvesi olup derlemelerimiz sürecektir. Bu derlemenin kendisi, yazıların analitik kuvvetlerini bir yana bırakıyorum, Osmanlı literatüründe ben-anlatıları envanterinin oluşumuna güçlü bir katkıdır. Makalelerin her biri kurucu metinlerdir. Ya bize yepyeni eserleri tanıtmışlardır, ya bilinen eserleri ben-anlatısı perspektifinden incelemişlerdir, yahut bilinen eserleri tematik (mekan, şimdiki zaman döngüsü, çeviribilim) bir analize tabi tutmuşlardır. Bu seçki, bizden sonraki tarihçiler kuşağına üzerinde çalışabilecekleri bir malzeme bütünü yahut yeni bir perspektif sunabilir ve Osmanlı tarihinin insanlı yazımına, kısa ya da uzun vadede, bir katkı sağlayabilirse maksat hasıl olmuş olacaktır. En önemlisi de bu seçki, “Türkler yazmazlardı, sözlü kültüre mensup bir millettiler” ezberine dair bir şüphenin sadır olmasına kapı aralarsa büyük bir iş görmüş sayılabilir. Öte yandan, Türklerin tarihinin dünya milletleri içerisinde eşit mesabede değerlendirilmesi noktasında, otobiyografik janra/janrlara ait deliller sunabildiysek, bu da Türk tarih yazımının dünya tarih yazımı içerisindeki konumuna bir katkımız olarak alınmalıdır.

Bu satırların yazarı, Osmanlı-Türk ben-anlatılarını bireyi değil toplumsal gösteren bir yazma eylemi (*social practice/act*) olarak görmemekte; bu yüzden yalnız ve net biçimiyle “ego” demekten çekinmemekte, ben’in özgürlüğünü yansıtmayı salık vermektedir. Bireyi değil toplumsal gösteren bir yazma eylemi meselesinde atfım, Gabriele Jancke’nin Berlin grubunun çalışmalarını anlattığı yazılarından.²⁶

26 Gabriele Jancke, “Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive”, <https://www.zeitenblicke.de/2002/02/jancke/> Erişim: 03.09.2023; aynı yazar, “Autobiographical Texts: Acting within a Network: Observations on Genre and Power Relations in the German-Speaking Regions from 1400 to 1620”, *Mapping the ‘I.’ Research on Self-Narratives in Germany and Switzerland*, ed. Claudia Ulbrich, Kaspar von Greyerz ve Lorenz Heiligensetzer (Leiden: Brill, 2015), s. 118-65. Aynı kitapta Claudia Ulbrich ile beraber kaleme aldıkları şu yazıya da bkz. “From the Individual to the Person: Challenging Autobiography Theory”, s. 15-33. Ayrıca bkz. Gabriele Jancke, “Autobiography as Social Practice in Early Modern German-Speaking Areas: Historical, Methodological, and Theoretical Perspectives”, *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, ed. Olcay Akyıldız, Halim Kara, Börte Sagaster (Würzburg: Ergon Verlag, 2007), s. 65-80; aynı yazar, “Persons, the ‘Autobiographical Person’

Gerçi Jancke, sırf Avrupa dışı toplumların değil Avrupa toplumlarının da (erken modern dönemler söz konusu olduğunda) otobiyografik yazımına, bireysellik çerçevesinde bakılmamasını, bunların bireyin yükselişi ile koşut anlaşılması gerektiğini ifade etmekte, bu metinlerin yazımını toplumsal ve kültürel bir eylem olarak görmeyi salık vermektedir. Genelde Berlin grubu, özelde de Jancke, bu alternatif çerçeve ile Avrupa merkezci tarihyazımının açmazlarını ve sınırlayıcılıklarını aşmayı hedeflemektedirler. Bu gündemle bir problemim olmasa da, şayet mesele Avrupa dışı toplumların ben-anlatılarının kıtlığı, ya da görece az sayıda bilinen metinde bireyi göremek gibi bir noktaya varıyorsa burada açmaz vardır. Toplumsal ve kültürel bir eylem olarak değil de düpedüz bireysel bir eylem olarak otobiyografik metne baksak da elimizde tatmin edici malzeme vardır demek istiyorum. Bireysellik ile otobiyografiyi bağdaştıran literatür, her neyi savunuyorsa, erken modern Avrupa metinleri ve genel olarak Batı dışı toplumlara ait metinleri denkleme dahil edebilmek için bir başka cömert kategoriye ihtiyaç bulunduğu ikna edici gelmektedir. Jancke'nin yayınlarında, bireysellik çerçevesinin dışında alternatif çerçeve (toplumsal, kültürel, ilişkisel) üretme çabasını makul bulmadığım gibi aynı zamanda keskin modern öncesi-modern ayırımını da makul bulmuyorum. Moderniteden bağımsız, insan unsuruna odaklanmak gerektiği kanısındayım. Modern öncesi metinlerde de kişiyi, kanlı ve canlı bütün varlığıyla, duygularıyla bulabildiğimizi düşünüyorum. Modern öncesi insanı, modern insandan apayrı bir varlık olarak sunmanın makul bir çerçeve olmadığı kanısındayım.

Osmanlı kişileri, hakir de dese fakir de dese, ben de dese, kendisini anlatmanın dayanılmaz hafifliğine kendilerini kaptırmışlardır. Osmanlılar kimi hallerde hakir, kimi hallerde fakir, kimi hallerde fakir-i pür taksir demiş olabilirler; kimi hallerde de umarsızca ben demeyi ihmal etmemişler; bundan çekinmemişlerdir. Ben de deseler, biz de deseler, ne dediklerine, kendilerini anlatırken hangi sığa başvurduklarına bakmaksızın, yazdıklarının içeriğiyle ilgilenmeyi yeğlemekte; yani kendinden bahsetme motivasyonuna odaklanmaktayız. Osmanlı fertlerinin kendilerinden bahsetmenin özgürlüğünü, ben demenin dayanılmaz hafifliğini yaşadıklarını bu seçkiadaki makaleler kanıtlamaktadır. İşte tam da bu nedenle İngilizce yazılarımda, “self-narrative,” “first-person narrative” değil “ego-document” demeyi yeğliyorum. Tıpkı Susan Karant-Nunn’un, Martin Luther’in evrakını tarif ederken “ego-document” varken daha iyi bir tabir bulamıyorum demesi gibi.²⁷

and Cultural Concepts of the Person: Early Modern Self-narratives from German-speaking Areas in a Transcultural Perspective”, *Medieval History Journal*, 18/2 (2015), s. 346-77.

27 Susan C. Karant-Nunn, *The Personal Luther: Essays on the Reformer from a Cultural History Perspective* (Leiden: Brill, 2018), s. 1.